

■ AKCENT ZDANIOWY

Akcent w zdaniu zależy właściwie tylko od nas i od naszych intencji. Akcentujemy ten wyraz, który chcemy szczególnie podkreślić, np.:

Mama kupi zieloną sukienkę. (podkreślamy, że to właśnie mama, a nie np. tata kupi)

Mama **kupi** zieloną sukienkę. (podkreślamy fakt kupna, kupi, a nie np. pożyczycy)

Mama kupi **zieloną** sukienkę. (istotny jest kolor)

Mama kupi zieloną **sukienkę**. (istotne jest to, co kupi, sukienka, a nie spodnie czy bluzka).

— INTONACJA —

Intonacja również dotyczy wyrazów oraz zdań i jest zmianą wysokości tonu w ich obrębie. Intonacja jest ważna, ponieważ dzięki niej ukazujemy nasz stosunek do tego, co wypowiadamy, pokazujemy np. złość, radość, zaciekawienie, ironię.

Intonacja w zdaniach oznajmujących charakteryzuje się obniżeniem głosu na ostatniej sylabie, w pytających zaś – podniesieniem, w zdaniach wykrzyknikowych zazwyczaj opada.

W języku polskim intonacja ma charakter logiczny i emocjonalny.

— RÓŻNICE MIĘDZY MOWĄ A PISMEM —

Polska pisownia tylko w części opiera się na zasadzie fonetycznej, która głosi, że litery są odpowiednikami głosek. Wiemy już, że jedna głoska nie musi odpowiadać jednej literze. Łatwo też dostrzec, że nie zawsze głoska jest oznaczana przez tę samą literę (np. głoska *u* w wyrazach *ból* i *stuk*, głoska *ż* w wyrazach *żaba* i *rzeka*).

Wiele różnic między wymową a pisownią jest rezultatem tzw. **upodobnień głosek**.

■ 3. CZĘŚCI MOWY

— ZASADY PODZIAŁU WYRAZÓW NA CZĘŚCI MOWY

Tworzywem naszych wypowiedzi są wyrazy, będące elementami budowy zdania przystosowanymi do pełnienia w nim różnych funkcji. Wyrazy mające podobne, ogólne znaczenie i podobne właściwości gramatyczne łączymy w grupy zwane **częściami mowy**. Wyróżniamy następujące części mowy: rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki, liczebniki, przysłówki, zaimki, przyimki, spójniki, wykrzykniki i partykuły.

■ CZĘŚCI MOWY ODMIENNE I NIEODMIENNE

Wśród części mowy możemy wyróżnić te, które zmieniają swoje formy w zdaniach, czyli odmieniają się oraz takie, które się nie odmieniają. Porównajmy zdania: *Obok biurka stała drewniana szafa. Obok drewnianej szafy stało biurko.* Zauważmy, że formy rzeczowników, przymiotników i czasowników zmieniły się (*biurka – biurko, szafa – szafy, drewniana – drewnianej, stała – stało*), są to więc wyrazy odmienne. Przyimek *obok* jednak nie zmienił swojej formy i jest to część mowy nieodmienna.

Części mowy **odmienne** to:

- rzeczowniki,
- czasowniki,
- przymiotniki,
- liczebniki (oprócz ułamkowych),
- zaimki (oprócz przysłownych).

Części mowy **nieodmienne** to:

- przysłówki,
- przyimki,
- spójniki,
- partykuły,
- wykrzykniki,
- zaimki przysłowne i liczebniki ułamkowe.

— PARTYKUŁA

Partykuły to wyrazy niesamodzielne i nieodmienne, które można nazwać składnikiem dodatkowym zdania. Pełnią one ważną rolę komunikacyjną, modyfikują często sens całego zdania, wskazują na stosunek mówiącego do wypowiedzianych treści.

Do partykuł o **funkcji wzmacniającej** można zaliczyć: *-no, -że, -ż* np.:

*Chodź **no** do mnie!*

*Pisz**że** szybciej!*

*Ale**ż** ty pięknie rysujesz!*

Do partykuł o **funkcji modyfikującej znaczenie** należą:

- partykuła *czy*; za jej pomocą nadajemy zdaniu charakter pytania, np.:
*C**zy** już wróci**łeś**?*
- partykuła *-by*, która jest wykładnikiem trybu przypuszczającego, np.:
*Popływa**łabym** w taki upa**ł**!*
- partykuły *niech, niechaj, oby*, za pomocą których wyrażamy rozkaz lub życzenie, np.: *O**by** to była praw**da**!* *N**iech** Zośka do nas wpa**dnie**!*
- partykuła *nie*, za pomocą której zaprzeczamy treści zdania lub wyrazu, np.: *N**ie** przyjd**ę**!*

— WYKRZYKNIK

Wykrzykniki to nieodmienne wyrazy, które nie wchodzą w związki składniowe z innymi wyrazami i stoją jakby poza zdaniem. Pełnią jednak w nim ważne funkcje. Mogą:

- wyrażać emocje mówiącego lub chęć zwrócenia uwagi odbiorcy, np.:
*oj, o**jej**, ach, halo!, pst!, hej!*
- naśladować odgłosy otaczającego świata, np.: *bzz, chlup, brzdęk, hau-hau.*

Zdarza się także wykrzyknik, który ma funkcję zdaniotwórczą i może samodzielnie stworzyć wypowiedzenie, zastępując czasownik, np.: *hop, bęc, chrup, cap;*

*No to ja **hop** na drugą stronę!*

4. SŁOWOTWÓRSTWO

— WYRAZY PODSTAWOWE I POCHODNE —

W naszym języku występuje wiele wyrazów, posługujemy się nimi w mowie lub piśmie. Łatwo zauważyć, że wyrazy tworzą **rodziny**, np.: *dom, domek, domowy, podomka, domownik; szkoła, szkółka, szkolny, przedszkole, szkolnictwo* itp. O pokrewieństwie wyrazów należących do jednej rodziny świadczą dwie cechy:

- podobieństwo ich postaci, np.: *dom, domek, domowy; szkoła, szkółka, szkolnictwo*,
- podobieństwo podstawowego znaczenia, np.: *domek* to ‘mały dom’, *domowy* to ‘taki jak w domu’, *podomka* to ‘strój używany w domu’ (wszystkie wyrazy łączy wyraz *dom*); *szkółka* to ‘mała szkoła’, *szkolny* to ‘związany ze szkołą’, *przedszkole* to ‘instytucja, do której chodzimy przed szkołą’ itp. (wspólnym wyrazem jest wyraz *szkoła*).

Wyrazy wchodzące w skład rodziny wyrazowej nazywamy **wyrazami pokrewnymi**.

Jeżeli przyjrzymy się bliżej wzajemnemu stosunkowi między wyrazami pokrewnymi, stwierdzimy, że zawsze albo jakiś wyraz pochodzi od innego, albo przeciwnie – jest podstawą, na której opiera się inny wyraz. Można więc rozróżnić wyrazy podstawowe i pochodne.

Wyraz podstawowy – wyraz, od którego tworzy się inny wyraz, np.: *dziewczyzna* dla *dziewczynka*; *nauczyć* dla *nauczyciel*,

Wyraz pochodny – wyraz utworzony od innego wyrazu, np.: *kotek* od *kot*, *koparka* od *kopać*.

Zdarza się, że wyraz podstawowy jest zarazem wyrazem pochodnym. Na przykład wyraz *kotek* to wyraz pochodny (pochodzący od wyrazu *kot*), ale będący podstawą (czyli wyrazem podstawowym) dla wyrazu *koteczek*.

Istnieje jednak pewna grupa wyrazów, które nie pochodzą od innych i są wyłącznie wyrazami podstawowymi. Takie wyrazy nazywamy **wyrazami niepodzielnymi słowotwórczo**, należą do nich na przykład wyrazy: *kot*,

■ PISOWNIA Ó ORAZ U

Ó piszemy:

- w zakończeniach: -ów, -ówka, -ówna (*zdrów, stalówka, Nowaków-na*) [wyjątki: *skuwka, zasuwka*]
- gdy wymienia się na: o, a lub e (*ósmo – osiem, siódmo – siedem*)

U piszemy:

- na końcu wyrazu (*umysłu, atomu, menu*)
- na początku wyrazu (*uczeń, ucieczka*) [wyjątki: *ósemka, ósemkowy, ósmak, ósmoklasista, ósmy, ów, ówczesny, ówczesnie, ówdzie*]
- w zakończeniach zdrobnień: -utki, -uchny, -uni, -usi, -uchna, -ulka, -unio, -uszek, -uś (*malutki, maluchny, maluni, malusi, babuchna, babulka, dziadunio, staruszek, tatuś*)
- w zakończeniach: -uję, -uje, -ują (*studiuję, studiuje, studiują*)

■ PISOWNIA RZ I Ź

RZ piszemy:

- gdy wymienia się na r (*starzec – stary*)
- po spółgłoskach: b, p, d, t, k, g, ch, j, w (*brzoza, przód, drzewo, trzeba, krzak, grzech, chrząszcz, wejrzenie, wrzeczono*) [wyjątki: *pszenica, pszczoła, bukszpan, kształt, gzęgźółka*]

Ź piszemy:

- gdy wymienia się na: g, dz, h, z, ź, s (*odważny – odwaga, mosiężny – mosiądz, drużynowy – druh, wąż – wiaz, wąż – włazić, wyższy – wysoki*)
- po spółgłoskach: r, l, ł (*rzeć, ulżyć, łże*)

■ PISOWNIA CH I H

CH piszemy:

- na końcu wyrazów (*strach*) [wyjątki: *druh, Boh*]
- po spółgłosce s (*schówek*)
- gdy wymienia się na sz (*mucha – muszka*)

11. DYKTANDA

■ UKOCHANE MISIE

Popularne misie rozpoczęły swój triumfalny pochód przez kontynenty w tysiąc dziewięćset drugim roku. Historia przekazuje, że wówczas na polowaniu na grubego zwierza ówczesny prezydent Stanów Zjednoczonych sprzeciwił się bezlitosnemu uśmierceniu uroczego, malutkiego niedźwiadka. Świadkiem wypadku był właściciel sklepu z zabawkami, który bez zwłoki zaczął sprzedawać pluszowe misie. Natychmiast wykupiono wszystkie niedźwiadki z brązowego i beżowego pluszu z ruchomymi nóżkami i oczkami z guziczków. Zwrócono się do prezydenta z nadzwyczajną prośbą. Otóż uważano, że dobrze byłoby, gdyby miś na pamiątkę zdarzenia przyjął imię Teddy. Odtąd to imię w USA stało się regułą. W Europie Zachodniej misie nazywano też Rupert lub Kubuś Puchatek. Przez stulecie przytulały je z upodobaniem nie tylko dziewczynki, lecz również chłopcy.

Początkowo misie miały łapki przymocowane do tułowia przy pomocy guzików, a nos ze skórki lub z drzewa. Niektórym niedźwiadkom zamontowano wewnątrz korpusu urządzenie imitujące dźwięk przypominający pomruk. Mruczały tak przy odwróceniu na brzuszek.

W Wielkiej Brytanii dużo londyńskich i małomiasteczkowych sklepów sprzedaje misie. Półki od posadzki aż do sufitu zajmują te przemile zabawki. Najdroższe są autentyki sprzed dziesięcioleci. Ich ceny dochodzą nieraz do kilkuset funtów.

W Polsce funkcjonuje Muzeum Zabawkarstwa w Kielcach. Tu możesz ujrzeć niedźwiadki w różnych pozach. Przyjedź, a obejrzysz duże i malutkie misie siedzące nieruchomo przy filiżance herbaty, z oklapniętym uchem i przyglądające się uważnie przechodzącym ludziom.

■ ŚWIAT ZABAWEK

Współcześnie używanie tworzyw sztucznych nie jest niezbędne do produkcji zabawek, jak jeszcze sześć lat wcześniej. Te plastikowe cudeńka, niegdyś niezwykle kosztowne, nie są już przywilejem najbogatszych ma-